

Ай астында Айбарша сұлу

(ертегі)

Баяғыда Күлмес хан деген хан болған екен. Оның шын аты, Баяу хан екен. Күлмес хан аталған себебі - Баяу ханның заманында жаугершілік қатты болып, бір ел бір елді шауып, шаншып ала береді. Содан кейін Баяу хан бір күні жұртын жиып бірнеше мың әскер алып, жұртқа тию саламын, әлемге әділдік орнатамын, деп жер қайысқан қолмен аттанған екен. Жарты қоналқа шыққан соң Баяу ханның пір тұтып

жүрген бір абызы бар екен, сол есіне түседі. Баяу хан: «Мен қайда барсам да, не істесем де, абыздан рұқсат алушы едім ғой, абыздан бата алып, ақыл алмай кеткенім, қате болған екен» деп әскерін сол араға қалдырып, бас уәзірі екеуі абызға келіпті.

Абыз: - уа, ұлым қайда аттандың? - деп сұрапты.

Баяу хан:- уа, баба, сізден бата ала кеткелі келдім. Жер қайысқан қол жыйып, дүниеге тыныштық, әділдік орнатқалы аттандым, - дейді. Сонда абыз отырып:

- Уа, балам, тыныштық па, әділдік пе, ә!.. Тыныштық, әділдік орнатам деп соғысқа аттандым де, - деген екен де, үндемей отырған екен. Сонда Баяу ханның тыныштық орнатам деп, жер қайысқан қолмен қырғынға аттанған қатесі ойына түсе қалып,— енді аяғын айтпаңыз абыз, мен тоқталдым, өз жазамды өзім айтайын, менің жазам өмір бойы күлмеу болсын, - деген екен.

Баяу хан сонан былай тәубаға келіп, әскерін таратып Күлмес хан аталыпты. Күлмес ханнан содан кейін бір ұл туып, абызды шақырып оның атын Өлмес қойыпты.

Өлмес, он беске келген соң қасына нөкер ертіп аңға шығатын болады. Жүйрік аттармен киік қуып, аң аңлауды жақсы көреді екен. Бір күні аңнан еліне қайтып келе жатса, дәл шәһарінің сыртынан, бір жалғыз ағаштың түбінен мүйізі алтын бір киік тұра қашады. Өлмес нөкерімен жабыла қуған екен, қарасын бір-ақ үзіп киік жоқ болыпты. Қанша ұмтылып, соңынан қалмайын десе де, ізін таптырмай адастырып кетіпті. Амалы жоқ санын бір соғып, ханның баласы дал болып қала беріпті.

Содан кейін ханның баласы бірнеше рет сол жермен жүрсе, жүрген сайын әлгі мүйізі алтын киік зымырап қаша береді. Қандай жүйрік тұлпармен қуса да жет-кізбейді, құс екенін, жын екенін адам білмейді, жоқ болып қарасын үзеді де кетеді.

Тағы бір күні ханның баласы, есепсіз көп әскерін ертіп, киік жататын жерді іздеп, ине шаншатын жер қалдырмай, сол жерді қамайды. Содан соң бәрі бірден киікке қарай жүреді. Сонда: «Кімде - кімнің басынан киік қарғып кетсе, сол адамның басын аламын» — деп, ханның баласы әмір

етіпті. Бір заманда топты әскердің ортасында қалған киік, олай-бұлай шауып, әбден қысылған кезде ханның баласының басынан бір-ақ қарғып, жоқ болады.

Содан кейін ханның баласы барлық нөкерін еліне қайтарып, қос тұлпар мен қару-жарағын және теңдеген алтынын алып, азық-түлігін бір тұлпарға артып, киіктің кеткен жобасына қарай жөнеліпті.

Бірнеше күн жүріп келе жатса, алдында жиылған қалың топ көреді. Топқа жақындап келсе, бір жалаңаш адамды шынжырлап байлап,

жан-жағынан найзамен қоршалап алып келе жатыр екен дейді. Ханның баласы жыйылған топқа келіп: «Осынша қыйнағандай бұл қандай адам, не жазасы бар, мұның?..» деп сұрапты.

Сонда жыйылған топ шуылдап қоя беріпті: «Мұның жазасы кеп, істемегені қалмады, не керек қылса да, сұраусыз алып жүре береді. Қыран қарақшы деген жүгенсіз жүйрік қарақшы осы. Жүйріктігі сондай, ел болып неше жылдай ұстай алмай жүр едік, бүгін ұйықтап жатқан жерінен қамап тұрып ұстап алдық. Босатсаң' қолға түспейді» депті.

Ханның баласы Қыран қарақшының тегін адам емес екенін біліп, кәп алтын беріп, сатып алмақ болыпты. Жыйылған жұрт: «Алсаңыз алыңыз, бірақ қол - аяғын босатқан соң, біз міндетті емеспіз, бұл бәрібір сізді де алдайды, қашса тұлпар тұрсын, құсқа да жеткізбейді» — дейді. Оған болмай: «Қайтсе де ризамын» деп ханның баласы Қыран қарақшыны босатып алыпты.

Қол-аяғы босауы-ақ мұң екен, Қыран қарақшы алдағы тауға қарай бір-ақ зырлайды. Соңынан қос тұлпармен Өлмес қуған екен, шаңын

бұрқ көрсетіп, содан кейін ханның баласының салы суға кетіп, жылай-жылай соның кеткен жөнімен тоқтамай жүре береді. Түн болыпты. Сонда да келе жатса, бір таудың арасында екі шырақ жанып тұр еді. Не болса да соған жетейін деп, тұпа-тура жанып тұрған шыраққа қарай жүреді. Әлгі жанып тұрған от, олай-бұлай қозғалғандай болады. Ханның баласы келуін келсе де,- бұл жын ба, пері ме, әлде жезтырнақ па? - деп қорқып тұрып қалыпты.

Сонда:

- Е, мырза, ханның тұқымы ер болушы еді, қорықпа, мен өзің босатқан Қыран қарақшымын - депті.

Сонда ханның баласы қуанып, аттан түсіп, құшақтасып, Қыран қарақшымен ақыреттік дос болады.

Екеуі тамақтанып, тұлпарларды аунатып, сол жерде қоныпты. Қыран қарақшы отырып: «Ал, досым, мен жайымды айтайын, тыңда» - депті. Ханның баласы тыңдайды, Қыран жәйін айтады: «Мен есімді білген соң-ақ, зор оқымысты адамнан сабақ алдым. Әке-шешемнің кім екенін де білмеймін. Содан жер

үстінде оқып болған соң, жер астына түсіп, сыйқыр ғылымды оқып бастадым. Бір күні ұстазымның қызына көңілім ауып, ұстазым біліп қалды да, мені жер үстіне шығарып жіберді. Бұрын кәсіп қылып, еңбек етіп көрген адам емес едім, сондықтан дүниенің төрт бұрышын кезіп, кезіме көрінгенді алып қашып күн көретін болдым. Менің үйім де, күйім де осы таудың іші. Егер де сіз кездеспегенде, бағанағы жұрт мені өлтіретін еді. Сен мені ажалдан құтқардың. Қане, достым, не мұның бар, айт? Қолымнан

келгенше аянбаймын» - депті.

Сонда ханның баласы бастан-аяқ іздеп шыққан киіктің оқиғасын баяндайды. Мұны естігеннен кейін Қыран қарақшы айтады: «Мен оны білем, ол Құддыс хан-ның қызы екен ғой. О да пері оқуын оқыған адам. Ол саған ғашық болған екен, оны қолға түсіру аса қиын» - дейді де, жүгіріп кетеді. Әлгідей болмай үйеме қылып етегіне тезек толтырып әкеледі. Сөйтіп тезекті үш рет әкеліп, отау-отау етіп, үш жерге үйіп тастапты.

Сонсоң ханның баласына айтады: «Сен мына тезектің бірін

тұтат, осы күлге айналып шоғы
басылғанша келсем келдім, келмесем
жоқ. Өйткені, ол қыздың шә-һарінің
айналасында неше қатар күзеткен
әскер бар, одан кейін қыздың үйі тоғыз
есік, әрбір есігінде күзетші бар. Ең
түпкі үйдің есігінде бір мыстан
жатады. Бәрінен қыйыны мыстан
кемпір. Егер оның қолына түсетін
болсам, маған тіршілік жоқ» — дейді.

Ханның баласы Қыран қарақшы
айтқандай етіп тезекті жаға бастайды.
Қыран қарақшы екі етегін түріп алып,
жоқ болады. Құддыс ханның шәһаріне
келеді. Ай-нала күзет екен,

әзер дегенде ұрланып кіреді. Тоғыз есіктен өтіп келсе, Айбарша сұлу алтын тақтың үстінде ұйқтап жатыр екен. Қыран қарақшы Айбаршаны қолтығына қысып ала жөнеліпті. Мыстан кемпір қолын ұйқылы кезімен сермеп қалғанда Қыранның оң етегі ілініпті. Өңірі мыстанның қолында қала берді, Қыран әскердің бірінің басын, бірінің иығын басып құстай ұшып, Айбаршаны алып жоқ болыпты. Ханның баласы оты қызыл шоқ болып, «енді қайтер екен, күл болып сөнсе Қыранның біткені ғой» деп "қорқып отырғанда, Қыран қарақшы

айдай Айбарша сұлуды қолтығына қысып, бүрк етіп жетіп келеді. Ханның баласы шаттанып, бұрынғысынан да артық нұрлана түседі.

Сонда Қыран қаракшы айтыпты: «Ендігі міндет өзіңде, мен міндеттен құтылдым, жалғыз-ақ айтатыным мынау: бүгін түнде қалай да болса ұйықтама, күн шығып, таң әбден атқан соң ұйықтарсың, әйтпесе, Айбаршадан айрыласың. Бұл қанша айтқанмен перінің шәкірті, көргенін істейді. Көзіңді жұмсаң-ақ ол саған дұш-пан, қашып кетеді» — депті Қыран қаракшы. Ханның баласы:

«Достым, мақұл»,— деп алтын шатырды кұрып, Айбаршаны қасына алып жатқан екен дейді, таң білінгенше көзін жұмбай жатып, дәл күн шығарға таянғанда болар - болмас қалғып кеткен екен, көзін ашса, қасында Айбарша сұлу түгіл, сайтан да жоқ. Ойбайды салып, зар илеп жүгіріп барып, Қыран қарақшыны оятыпты. Сонда Қыран қарақшы тезектің енді ана ортадағысын жақ, деп кұйынша шаңды бұрқыратып жоқ болыпты. Ханның баласы тезекті жылдам тұтатып, жаға бастайды.

Бір заманда тезек қызып, жанып орталай бергенде, Қыран қарақшы Айбаршаны алып тағы жетіп келіпті. Ханның баласына айтыпты: «Енді ұйықтап айрылсаң маған айтпа, менің күшім жетпейді, осы әкелуім ең соңғы әкелу» — дейді. Содан кейін ханның баласы, келер түні ұйқтамасқа бекиді де, Қыран қарақшыға сенім беріпті. Күндіз ойнап - күліп отырып, кеш батқан соң ханның баласы мен Айбарша алтын шатырға тағы жатады. Енді бүгін қайтсем де, шыдайын деп ханның баласы бекініп ұйқтамады. Таң атып, күн шығуға таянғанда

аз ғана көзі жұмылып кетіп еді,
Айбарша тағы жоқ болды. Ханның
баласы ойбай салып зарлай тұра келді.
Қыран досына тағы да жалынды.
Қыран қарақшы енді дауа жоқ десе де,
досын қыймай, үшінші үйген тезекті
тағы тұтаттырып, ханның баласына
айтты: «Егер де мына тезек жанып
болып, күл болғанша мен келмесем,
мені де, Айбаршаны да күтпе, үйіңе
қайтып жүре бер. Енді үміт аз, мыстан
кемпірдің қолына түссем, менен
қайран жоқ, көрсе өлтіреді» — депті.
Содан соң шаңын аспанға шығарып,

Қыран қарақшы жоқ болыпты.

Ханның баласы отты жағып, жанып жақындаған сайын сабырсызданып екі көзі Қыран қарақшының кеткен жағында болады. От қызыл шок болып күлге айнала бастады, Қыраннан әлі белгі жоқ. Ханның баласы күдерін үзіп, зарланып жылай бастады. От сөніп, күлдің сырты бітіп, астында ғана аздап шок қалды. Ханның ұлы жер бауырлап жылаудан басқаны білмеді. Әбден үміт үзіп, Қыран қарақшы мен Айбаршаны енді көру жоқ деген кезде, күннің оңтүстік жағынан бұрқыраған шаң көрініпті. Ханның баласы

қуанғаннан есі кетіп, тала берген екен, дейді. Айбаршаны қолтығына қысып, Қыран қарақшы көз ашып - жұмғанша жетіп келіпті.

Сонда Қыран қарақшыны қыздан бұрын құшақтап, ханның баласы шын достығын көрсеткен екен, дейді.

Қыран қарақшы айтыпты: «Енді менің саған бұдан артық достық істеуге, әрі жолдас болуға уақытым жоқ, осы жолы ажалдың аузынан қайттым. Айбарша шетте-гі күзет әскерінен өтіп, сарайына енді кіре бергенде ұстадым. Мыстаны түскір күтіп отыр екен, сермегенде

қолы маған жетпей, сол жақ өңірімді ұстады, өңірім сол қалпымен қолында қалды. Қалың әскерден құстай ұшып, бірінің басынан қарғып, бірінің арасынан етіп зорға құтылдым. Садақтың оғынан жараланбаған жерім жоқ» — деді.— «Енді айырылсаң өз обалың өзіңе» — деп Қыран қарақшы қош айтпастан шаңды аспанға шығарып, жоқ болды, дейді. Ханның баласы, досы Қыран қарақшыға бір ауыз сөз айта алмай, шерменде болып, қала берген екен.

Келер түні ханның баласы қалай да болса шыдап, ұйқтамай

көрер таңды көзімен атқызып, күн шыққан соң Айбаршамен далаға шығады да, жан-жаққа қарап, Ыыран досын арман қылып ойлап тұрған екен, Айбарша сұлу айтыпты: «Мен енді сенікі болдым. Бірақ, бір тілегім бар, соны орындасаң тигенім тиген» — дейді. Ханның баласы айтады: «Сен мендік болсаң, әуелі перінің кебінін маған бер, әйтпесе, сен адам қалпыңнан өзгеріп тағы да қашып кетесің, кебініңді берген соң мен сенің тілегіңді орындайын» — депті. Айбарша сұлу қанша жалынса да, ханның баласы көнбей,

Айбаршаның киік суретіне түсетін кебінін шешіп алғанда: «Досым, рас ханның баласы екенсің» — деп Қыран қарақшы жетіп келіпті.

Содан кейін ханның баласы, Айбаршаның кебінін бойына сақтап бекінді де, Айбаршаның тілегін сұрайды. Айбарша сұлу айтыпты: «Осы күн жақта бір шәһар бар, ол шәһардің патшасы менің үлкен ағам болатын. Қап тауындағы дәулер біздің тұқымымызды құртуға қам қылып, менің сол ағамның шәһарін қатырып қойды. Менің әкемнің інісі де пері оқуын оқыған еді. Бар

шамасы келгені — осы күнде сол қатып қалған шәһардің маңында сандалып жүр. Ешбір сырын айтпайды. Міне,' менің тілегім осы ғана, көмегіңді тигіз» — дейді.

Сонда ханның баласы жауап бермей, ойланып отырып қалған екен, Қыран іле-шала жұлып алғандай: «Мен білемін, оны орындайық» — деп ханның ұлының бетіне қарапты. Ханның ұлы — я, орындайық — депті. Содан былай үшеуі сол Айбаршаның ағасының шәһаріне жөнеледі. Бұл шәһарға, алты ай дегенде зорға жетеді. Шәһарға келсе, бау-

бақшалы, райхан гүлін төккен, адам есінен танғандай көркем екен. Барлық адамдары тұрған-тұрған жерлерінде қатып қа'лыпты. Біреу жүріп бара жатып, біреулері сөйлеп тұрып, тағы басқалары сауда - саттығын істеп жатып, сол қалпында қатып қалған екен. Шәһардің нешетүрлі алтын.сарайлары бар екен. Ханның баласы, Қыран қарақшы, Айбарша үшеуі таң-тамаша қалып аралап жүрсе, сақалы белуарына түскен бір қария бір сарайдан: «Қош келдіңіздер» — деп-шыға келіпті.

Қариядан жөн сұрап үшеуі ортаға ала бастайды. Содан қария айтыпты: — «Шырақтарым, мен Құддыс хан деген ханның досы едім, оның туысқанын дәулер қатырып кетті, мен осылардың шәһарінің күзетшісі болып жүрмін. Сендер тегін адамдар емес шығарсыңдар, қонақ болып жата беріңдер. Мен енді қырық күнде келемін, оған шейін осы шәһарда болыңыздар, менің баратын зәру жұмысым бар еді. Бірақ, анау тұрған алтын сарайды ашпаңдар. Онан басқаларын аралауға бола-ды» — депті. Ханның баласы:

«Мақұл қария» — деп шалға рұқсат беріп, өздері сол шәһарда қала береді.

Үшеуі шәһарді аралап, барлық тамашасын көріп, саяхат құрып бірнеше күн жүргеннен кейін ханның баласы айтыпты:

— Осы қария, бізге, шәһарді аралауға, бау - бақшаларды сайрандауға, хан сарайларының бәрін көруге рұқсат етсе де, сарайдың кілтін бермей кетті және ашпандар деп тапсырды. Мұнда не сыр бар екен? Тегінде, біздің мұны білмей қоюымыз дұрыс емес, — деп Қыран мен Айбаршаны бастап,

«ашпаңдар» деген сарайдың құлпын бұзып, қақпасын ашқан екен дейді, қақпаны ашса екі қара арғымақ шынжырмен байлаулы тұр екен. Қабырғалары қабысып, арып, жадап қалған екен.

Ханның баласы Қыран қаракшыға: «Тез екеуін де босат, бұл жануарлардың не жазығы бар?» деп бұйырғанда, Айбарша сұлу: «Ойбай, босатпа» — деп ара түсе кетеді. Ханның баласы: «Ей, ойланбай айтасын, мал-да не жазық бар» — деп босаттырыпты. Екі арғымақ босанысымен сілкініп, екі

дәу болып көз алдарында ұшып жүре беріпті. Үшеуі не қыларын білмей, кеткен жөніне қарап дал болып тұрып қалған екен дейді. Содан кейін бағанағы күзетші шал да келіп қалыпты.

— Өзгенің бәрін араласандар да, осы сарайдың маңайына келмендер дегенім қайда, осы шәһарді қатырған екі дәу еді. Ол дәулерді қапылыста суға түсіп отырған жерінен арғымақ суретіне түсіріп байлаған мен едім. Сол екі арғымақ аштан бұралып өлген күні, осы шәһардің барлық адамына жан бітетін еді, енді бұл

дәулердің қолға түсетін ылажын мен таба алмаймын,— депті.

Ханның баласы қатты қайғырып, шерменде болып тұрғанда, Қыран қарақшы мен Айбарша: «Дәулердің кеткен жөнімен іздейік, бәлкім табармыз»,— депті. Содан кейін үшеуі сол дәулерді іздеп кеткен жағына қарай жүре береді.

Сонан бірнеше ай жүріп, шаршап келе жатса, бір-екі аққу сыңқылдап ұшып барады екен. Қыран қарақшы зулап екеуінің астында көп уақыт ілесіп бірге отырады. Қыран құстың тілін біледі екен. Тыңдаса

екі аққу сөйлесіп, біріне-бірі айтыпты:

— Мынау келе жатқан Қыран қарақшы, ханның баласы мен Айбарша үшеуі шәһарлерін қатырып кеткен дәулерді іздеп келеді. Бұлар осы бетімен жүре берсе, алдындағы дарияның жағасында, бір қара апан бар, сол апанның ішін ақтарса, толған балық. Ең астында бір қара балық бар. Соны алып ішін жарса алдындағы дариядан екі дәудің жанын сақтаған екі алтын сандық су бетіне шығады. Ол екі сандықта екі шабақ бар. Шабақты қысса, екеуі жалынып жетіп келеді. Не айтқандарын істеп береді.

Ол дәулерге бір шәһарді екінші жерге көшіру көз ашып жұмғанша ғана жұмыс. Егер де шабақты турап өлтірсе екі дәу де өлер еді дейді. Мұны Қыран қарақшы Айбарша мен ханның баласына айтып келіпті.

Үшеуі сол бетімен тоқтаусыз жүріп дарияға келген екен. Келіп қарап жүрсе, айтқанындай бір қара апан бар екен дейді. Бетін ашып көрсе толған балық екен. Шетінен бір-бірлеп алып лақтыра беріпті. Әбден бәрін алып болғанда, ең астынан үлкен қара балық шығыпты, алып ішін жарған кезде, дарияның беті шымырлап,

толқында-нып екі алтын сандық су бетіне шығыпты. Сандықты дариядан алып, ашып жіберсе, бір ақ бас, бір қара бас шабақ жатыр екен, дейді. Балықты алып қысып - қысып қойған екен, теңіздің үстінен бұлт болып көрініп: — Алдияр, не қыл дейсіз? — деп екі дәу жетіп келіпті. Сонда ханның баласы айтыпты:—Тез, ана шәһардің қатып қалған адамдарын тірілтіп, баяғы қалпына түсір депті. Екі дәу бұлт боп кетіп, әлгідей қайтып келіп,— тақсыр, айтқаныңыз орындалды,— депті.

Енді үшеумізді қазір сол шәһарге жеткіз — депті.

Көздеріңізді жұм,— депті. Үшеуі көзін жұмған екен, енді ашып қараса, қатып қалған шәһарда, хан са-райының алдында тұр екен, дейді. Ханның баласы балықты қысып - қысып қойған екен: — Тақсыр, алдияр, не қыл дейсіз? — деп екі дәу шыбын-шіркей болып жалыныпты.

Ханның баласы: «Менің әкемнің шәһарін, және Айбаршаның шәһарін сол қалпында тез Осы жерге орнат» дегенде, бір түннің ішінде шәһарді орнатты,— дейді.

Таңертең ханның баласы далаға шықса, әкесінің және қайын жұртышың шәһарі түгелімен көшіріліп, орнатылған екен. Өлместің әкесі Күлмес ханның екі көзі соқыр болып көруден қалған екен дейді, жалғыз баласы Өлместен тірідей айырылған соң, қайғырып жатып алған екен. Ұлы Өлместі көргенде екі көзі шырадай ашылып, өткен қайғыларын ұмытып жасарған екен,— дейді.

Ханның баласы, Қыран қарақшы екеуі әбден тілегін орындаған соң, дәудің жаны екі шабақты турап-турап өлтіргенде, қаны сыртына шығып, екі дәу өліп жерге түсіпті.

Өлмес қарындасы Қаламқасты Қыран қарақшыға беріп, әкесі Күлмес ханның орнына хан болған екен,— дейді.

Үш шәһардің ханы Өлмес, оның бас уәзірі Қыран қарақшы болып, екеуі барша мұратына жеткен екен,— дейді.

